

*Türkler'in
Ulûm ve
Fünûn'a
Hizmetleri*

Bursalı
Mehmed Tâhir

KİTABEVİ

KİTABEVİ

KİTABEVİ Yayın No: 43

Kapak:
Yazıevi

Montaj, Baskı, Cilt :
Bayrak
İstanbul, Mart 1996

TÜRKLERİN ULÛM VE FÜNÛNA HİZMETLERİ

Bursalı Mehmed Tahir

Yayına Hazırlayan : Said Öztürk

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sk. No: 29/13 Cağaloğlu - İST.

Tel.: (0-212) 512 43 28 - 511 21 43

Faks: (0-212) 511 42 30

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	7
BURSALI MEHMED TAHİR (1861-1925).....	13
ESERLERİ	17
MUKADDİME.....	19
TÜRKLERDEN YETİŞEN ARIFLER VE MEŞAYİH-İ MUHAKKİKİNDEN BAZILARI.....	23
TÜRKLERDEN YETİŞEN MÜFESSİRLER	29
TÜRKLERDEN YETİŞEN BÜYÜK MUHADDİSLER.....	33
TÜRKLERDEN YETİŞEN KELAM VE FİKİH ALİMLERİ.....	37
TABAKATU'L-FUKAHAYI TEŞKİL EDEN ALİMLER İÇİNDEKİ TÜRK FUKAHASI.....	41
TÜRKLERDEN YETİŞEN EDEBİYATÇILAR.....	47
TÜRKLERDEN YETİŞEN DİVAN SAHİBİ MEŞHUR ŞAİRLER.....	51
TÜRKLERDEN YETİŞEN TIP VE FELSEFE BİLGİNLERİ	59
TÜRKLERDEN YETİŞEN NÜCÜM (ASTROLOJİ), HEYET (ASTRONOMİ) VE MATEMATİK BİLGİNLERİ.....	63
TÜRKLERDEN YETİŞEN TARİH VE COĞRAFYACILAR	67

TAKDİM

İslâmın fetihçi karakteri yanında, ilim ve irfanın yükselmesine atfettiği öneme bin dört yüz yıllık uzun zaman dilimi şahidlik eder. Geçmişten günümüze intikal eden adım başı pek çok ecdad yâdigarı ilim ve irfan müesseseleri, camiler, medreseler, kütüphaneler ve binlerce yazma eser, İslâmın ilme, irfana ve ilim adamlarına verdiği değerin canlı şahidleridir.

İlim adamları müslüman hükümdarların, beylerin himayesinde en itibarlı kişiler olarak kabul görmüş, hatta "filan alim, filan hükümdarın yanında" diye hükümdarlar alimlerle övünmüşlerdir. Sultanlardan büyük destek gören alimler de yaşadıkları devirlerde ilmî bakımdan en zirvelere tırmanarak öncü olmuşlardır. Batıda skolastik düşünce en acımasızca hükmünü sürdürdüğü dönemlerde İslâm dünyasında çağa damgasını vuracak alimler yetişmiş ve eserler telif edilmıştır.

Uzun asırlar İslam dünyasının bayraktarlığını yapan Türkleri, sadece savaş meydanlarında at koşturmasıyla, kılıç kuşanmasıyla, düşmanı yenerek ülkeler fethetmesiyle tanımlamak eğer bir garaz yoksa eksik bir tanımlama olur. Savaş meydanlarında gösterdikleri başarılar kadar ilim hayatına da değerli katkıları olmuştur. Birûnî, Farabî, İbn-i Sina, Maturidî ve Ahmed Yesevî gibi pek çok alim ve filozofun İslâm ilim ve düşünce tarihine ne denli katkıları olduğu açıktır.

İslâm aleminde ilim sahasında yetişen alimler, mütefekkirler ve sanatkarlar içerisinde neseb itibariyle Türk asıllı olanların sayısı oldukça fazladır. Arapça veya Farsça yazdıkları için menşelerinin Arap veya Acem olduğu sanılan Türk asıllı İslâm alimlerine Bursalı Mehmed Tâhir eserinde yer vermiştir.

Mehmed Tâhir, telif ettiği bu eseriyle Türk milletin ilim sahasında yaptığı hizmetleri gösterme amacını taşımıştır. Prof. Dr. Ömer Faruk Akün eser hakkında şu mütalaada bulunmaktadır; " Kendisini yayın âlemine sokan bu araştırması, uyandırdığı akislerle Bursalı Tâhir'in adını daha ilk adımda şöhret haline getiren bir eser olmuştur. Medeniyete büyük hizmetleri dokunmuş en ünlü İslâm alim ve mütefekkirlerinin büyük bir kısmının Türk olduğunu öne süren bu küçük kitap, geniş bakış getiren önsözü ile birlikte âdeta bir ufuk açmıştı. Akın yapmak ve kılıç kullanmaktan başka kendisine bir sıfat tanınmak istenmeyen Türklüğün henüz medenî hüviyeti hakkında zihinlerde belirli fikir yokken, eserlerini Arapça ve Farsça yazdıkları için Arap ve Acem kabul ve zannolunagelen Farabî, Zemahşerî, Hakîm Senâî, Şevket-i Buhârî, Emir Hüsrev-i Dihlevî gibi nice İslâm ünlüsünün aslında Türk olduklarını ileri sürmek suretiyle kendi içinden yetişmiş fakihleri, filologları, filozofları, riyaziyeci, astronom, tabib, tabiat âlimleri, kimyacıları ile Türkler'in İslâm medeniyetinde nasıl yükseltici bir rol sahibi bulunduklarını gösteren eser hayretle karışık bir hayranlıkla karşılanmıştı. İsmi yeni duyuran müellif, İslâm medeniyetine hizmet edenlerin yarısı değilse bile en aşağı üçte birinin kesin

surette Türklüklerinin sabit bulunduğuna, hele tefsir, hadis, fıkıh, kelam, gibi, İslâmî ilimler sahasında eserler ortaya koymuş büyük müelliflerin hemen yarısının künyeleri ve yetişdikleri çevre bakımından Türklüklerinin açıkça meydanda olduğuna ehemmiyetle işaret etmekteydi. Kendinden önce Ali Suâvî'de daha küçük çapta ifadesini bulan (Ali Suâvî, "Türklerin Mesâî-i Zihniyeleri", Ulûm Gazetesi, Paris, nr, 8, 22 Rebiülahir 1286, s.1-18), fakat yaygınlaşmadan kalan bu görüşü çok daha zenginleştirip delillendiren Bursalı Tâhir, sadece Osmanlı sahası ötesi ve öncesi Türk müelliflerini söz konusu ettiği eserinde, İran'ın Horasan bölgesinin ve Azerbaycan'ın etnik ve kültür yapısı yönünden Türk karakterine dikkat çekerek bu bölgeden yetişen ilim ve sanat adamlarının hemen hepsinin Türk, kısmen de Türk himayesine girmiş yabancılar olması gerektiğine kuvvetli bir sezgi ile parmak basar. O'nun, Türkler'i cahil ve medeniyetten uzak bir kavim olarak görmek isteyen garazkâr görüşleri çürütmek gayesiyle, bugün artık umuma mal olmuş bu gerçekleri henüz bundan tamamen habersiz bulunan bir çağ ve ortamda dile getiren bu araştırması, Türkçülük cereyanına tesiri bakımından eserlerinin en önemli rolü oynayanı sayılmıştır. Onun, kuvvetli bir rüknü olarak İslâm medeniyetinin yükselmesindeki tesir ve hisselerini göstermek suretiyle Türk'lerin mazileriyle övünmelerine hizmet ettiği kabul edilmektedir."¹

¹ Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", DVIA , İstanbul 1992, c.6, s.456.

Bursalı Mehmed Tahir'in eserinin diğ er önemli bir özelliği de, Türk d    nce ve ilm ne ait olup da unvanında Türk ismini taşıyan ilk eser olmasıdır. Bu zamana gelinceye kadar telif edilen Türk kültür ve d    ncesi ile ilgili eserlerde Türk ismi kullanılmamıştır. Prof. Dr. Nihat Keklik bunun iki sebebi olduğunu belirtmektedir; Birincisi, Türklerin kurdukları devletlerin kimisinde şahıs veya aile adları (Sel uklulur gibi), bir kısmında yurt ismi bulunmaktadır (Gazneliler gibi). Fakat Türk ismi kullanılmamıştır. Osmanlılar da aynı geleneği sürdürmüşlerdir. Osmanlılar devrinde ya amı  Türk bilgin ve filozoflarının Osmanlı  nvanı taşımasının birinci sebebi bu idi. İkinci olarak, Osmanlı Türkleri zamanında atalarımızın himaye ve idaresindeki İslâm milletleri için izlenen kültür politikasında kavmiyet fikrinin bulunması söz konusu olamazdı. Ancak yirminci asır ba larından itibaren Avrupalılar tarafından Osmanlılar himayesindeki milletlere aşılanan kavmiyet fikri sebebiyle bir çok müslüman milletler milliyetçilik fikrine rağbet etmişler, Türkler de telif ettikleri eserlerinde Türk ünvanını kullanmaya ba lamı lardır.²

Merhum müellifimiz bu çalışmasında geniş bir şekilde konuyu ele almaktan çok, 163 müellif hakkında kısa bilgi sunduktan sonra eserlerinin isimlerini vermektedir. Mehmed Tâhir'in bu çalışması önce ikdam

² Nihat Keklik, Türkler ve Felsefe, İstanbul 1986, s.39-40.

gazetesinde tefrika halinde neşredilmiş, sonra gördüğü ilgi dolayısıyla kitap olarak basılmıştır.

Osmanlının son yüzyılında yoğun bir entelektüel hayat olduğu biliniyor. Dönem içerisinde kıymeti haiz nice eserler telif ve tercüme edilmiştir. Bugünkü nesil ise dil ve alfabeye engeli nedeniyle bu kıymetli eserlere müracaat edememektedir. İşte böyle bir düşünceden hareketle merhum müellifimizin 1314/1896 yılında İstanbul'da İkdam Matbaasında basılan bu küçük risalesini sizlere takdim ediyoruz.

İstanbul-1995

Dr. Said Öztürk

BURSALI MEHMED TAHİR (1861-1925)

Mehmed Tahir 19 Cemaziyelevvel 1278/22 Kasım 1861'de Bursa'da Yerkapı mahallesinde doğdu. Babası Rıfat Bey, Sultan Abdülmecid'in Hassa Alay kumandanlarından Üsküdarlı Seyyid Muhammed Tahir Paşa'nın oğludur. Rıfat Bey, 1877-1878 Osmanlı Rus savaşında şehid düşmüştür. Annesi Bursalı Necib Efendi'nin kızı Rahime Hanım 1903 yılında Bursa'da vefat etmiştir.

Mehmed Tahir, ilk tahsilini Bursa'da evlerinin yanında bulunan mektebde yapmış, sonra Mülkiye Rüşdiyesi'ne girmiştir. Bu sırada Haraççioğlu Medresesi hocalarından Niğdeli Hoca Ali Efendi'den dinî ve arabî dersler almıştır. Mülkiye orta mektebini birincilikle bitirmiş, 1875'de Bursa Askerî İdadisine kaydolmuş ve burasını da birincilikle bitirmiştir. Daha sonra 1880 Eylülünde Harbiye Mektebine girmiş ve buradan Temmuz 1883 mezun olduktan sonra teğmen rütbesi ile Manastır Askerî Rüşdiyesi'ne tayin edilmiştir. 1884'de üsteğmen, 1888'de yüzbaşı, 1896'da kol ağası olan Mehmed Tahir 26 Eylül 1898'de Manastır Askerî Rüşdiyesi'ne, 17 Eylül 1904 'de ise Selanik Askerî Rüşdiyesi'ne müdür tayin edilmiştir. Ertesi yıl rütbesi binbaşılığa yükselmiştir.

Mehmed Tahir ülkeye meşrutiyet idaresini getirme yolunda Üçüncü Ordu subayları arasında yaygınlaşan siyasî eğilimleri benimseyerek Selanik'te 1906'da kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucu üyeleri

arasında yer almıştır. Özellikle siyasî tutumu nedeniyle Rüşdiye Müdürlüğü vazifesinden 31 Ocak 1906'da alınmış, 10 Mart 1907 'de Manisa Alaşehir redif alayı tabur kumandanlığına tayin edilmiştir. Beş altı ay sonra İzmir'de Divan-ı Harp azalığına ve çevredeki kütüphaneleri görme imkanı veren tahkik memuriyetine atanmıştır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin 27 Eylül 1907'de Jön Türkler'le birleşerek Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti adını almasından sonra da cemiyetin önemli bir üyesi olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde Bursa'dan İttihad ve Terakki Partisi'nin aday göstermesiyle milletvekili seçilerek 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Mebusâna girmiştir.

Daha sonra partisiyle bazı anlaşmazlıklar nedeniyle politikayı bırakmıştır. Askerî özlük hakları devam ettiğinden 27 Nisan 1911'de rütbesi gönüllü redif alayı kumandanlığına yükseltilmiş, Mart 1912'de Harp Dairesi Divan-ı Harp, Ekim 1912'de Muhakemat Dairesi üyeliği'ne seçilmiş ve 24 Ocak 1914'de ordudan yarbay rütbesiyle emekli olmuştur.

Mehmed Tahir bundan sonra kendisini tamamen ilmi araştırmalara vermiştir. Telif ettiği muhtelif eserlerinin yanında Sırat-ı Müstakim, Türk Derneği Mecmuası, Sebilürreşad, Ceride-i Sûfiyye, Türk Yurdu, Bilgi Mecmuası, İslâm Mecmuası, Kırım Mecmuası vb. dergilerde makaleleri yayınlanmıştır. Mehmed Tahir çalışmalarını daha çok biyografi ve özellikle bibliyografya üzerinde yoğunlaştırmış ve bu konuda öncü olmuştur.

Ahmed Vefik Paşa ve şemseddin Sami vb. temsil ettikleri İlmî Türkçölük Hareketini devam ettirmiş, Farabi, ibn-i Sina, Buharî gibi İslâm alimlerinin aslen Türk olduklarına dair eserler telif etmiştir.

Mehmed Tahir hayatının sonlarına doğru İstanbul Kütüphanelerini denetlemekle görevlendirilmiş, 28 Ekim 1925 yılında Üsküdar'da Zeynep Kâmil Hastanesinde vefat etmiştir. Kabri Üsküdar'da Aziz Mahmud Hudâyî Efendi Camii yanındaki hazirededir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

ESERLERİ

- 1- Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri (1314).
- 2- Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyid dîn-i Arabî (1316).
- 3- Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli (1316).
- 4- Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli (1318).
- 5- Ulemâ-yı Osmâniyyeden Altı Zâtın Terceme-i Hâli (1321).
- 6- Müverrihîn-i Osmaniyyeden Ali ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Halleri (1322).
- 7- Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şu'arâ ve Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli (1324).
- 8- Delilü't-Tefâsir. İlm-i Tefsir ve Müfredât-ı Kur'an'a Dâir Ma'lumât-ı İcmâliyye (1324).
- 9- Eski ve Yeni Ahlak Kitaplarımız (1325).
- 10- Müntahabât-ı Mesâri ve Ebyât-ı Osmaniyye (1328).
- 11- Nazar-ı İslâm'da Fakr (1330).
- 12- Hacı Bayram-ı Velî (1329,1331,1341).

13-Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî Kudûsî Sırrıhu Hazretleri'nin Muhtasaran Terceme-i Halleriyle Matbû ve Gayr-i Matbû Âsârını Hâvî Risaledir (1329).

14- Kâtip Çelebi (1331).

15- Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye (1332).

16- Menâkıb-ı Harb (1333).

17- İdare-i Osmaniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri (1335).

18- Osmanlı Müellifleri (1333, 1338, 1342).

19- Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye (Basılmamış).

20- Mecmua-ı Tâhir (basılmamış).

21- Hasaneyn Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdis-i Şerife ve Tercümeleri (Basılmamış)

22- Fezâil-i İmam Ali Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdis-i Şerife ve Tercümeleri (Basılmamış)

23- İmam Süyûtî'nin *el-Ehadisü's-Şerife Fi's-Saltanatî'l-Münife adlı* risalesinin tercümesi (Basılmamış)

24- Mecmûa-ı Durûb-ı Emsâl-i Arabîyye ve Farisiyye (Basılmamış).³

³ Mehmed Tahir'in hayatı ve eserleri için; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Hazırlayanlar; A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), İstanbul

MUKADDİME

Üzerimize vâcib olanı edadan sonra,

Türkî kavimlerin hulasa olarak tarihlerini öğrenmek için Türk, Türkistan, Buhara, Hive, Havarizm, Horasan gibi kelimelerin bilinmesine, daha ziyade malumat almak için de mufassal ve garazsız tarih ve coğrafya kitaplarına müracaat lazım gelir.

Lakin âcizane maksadım mufassal Türk tarihi yazmak değil, belki bu kavimden yetişip ilim ve fen alanında kıymetli eserler bırakan ilim ve maarif erbâbının fihristik (bibliyografik), fakat muhtasar surette tarihlerini yazarak Türkleri yalnız akıncı makûlesi kaba bir kahraman zanneden bir alay garazkârânın ehemmiyetsiz fikirlerini red ve cerh etmektir ki şu asırdaki Avrupa Şark dilleri alimlerinin Türk edebiyat ve uleması hakkındaki tetkik ve keşifleri de iddiamızı bir bakıma teyid etmektedir.

Şurası da şayan-ı dikkattir ki Türkler İslâm'ı kabulden sonra Arabî harf ve kelimeleri de alıp kabul ettiklerinden içlerinden yetişen ufak tefek tavaif-i mülûkla beraber (Gazneliler), (Selçuklular), (Osmanlılar) isimleriyle nâmdâr olan üç büyük kısım-

Tarihsiz, c.1, s.1-5, Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, (Hazırlayan Mehmet Sarı), Ankara 1990, s.1-6, Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *DVIA*, İstanbul 1992, c.6, s.452-461'den istifade edilmiştir.

dan özellikle (Gaznevî), (Selçukî) lerden zuhur eden erbâb-ı ilim ve kemâl ilmi ve fennî eserlerinin hemen hepsini Arapça ve edebî eserlerinin ekserisini Farsça yazdıklarından "İslâm Medeniyeti" yazan Avrupalılar bu noktaya dikkat etmemelerinden dolayı Türk ilim adamlarını Arap ve Acem ilim adamlarıyla karışdırmışlardır. Halbuki İslâm medeniyet ve ilmîne hizmet eden ve neşreden bu değerli kişilerin yarısı değilse de üçte birinin mutlaka Türk oldukları nesepleri ve menşeleri ile sabittir.

Hele dinî ilimlerde yani tefsir, hadis, tasavvuf, fıkıh, kelam ilimlerinde eser yazan muhterem zatların hemen yarısının Türk oldukları künye ve memleketleri delaletiyle meydandadır. Şu kadar var ki bu küçük eserde adı geçen kişilerin hepsini sayıp açıklamak mümkün değildir. Bununla beraber kaynaklarımız olan kitaplardan isimleri yazılabilen kişiler içinde belki ikisinin Arap ve Acem neslinden olmak ihtimali var ise de bunların da uzun müddet Türk devletlerinin himaye ve terbiyelerinde bulunmalarından dolayı adeta Türkleşmiş oldukları aşikardır.

Çünkü Türk tavaif-i mülûkî dahi dahil oldukları halde Gazneli ve Selçuklu sultanlarının Abbasî halifelerine uyarak ulema ve hükemaya olan destek ve iltifatları tarihçe isbat edilmıştır. Bunlardan Selçuklu sultanı Melikşah'ın "Tarih-i Celâli" namıyla tesis ettiği fen tarihi, "heyet ilmi" açısından büyük bir himmet eseri olduğu bütün fen ilimleri mütehassıslarınca tasdik edilmıştır. Hele Gazneli Sultan Mahmud'un ilim adamlarını ve filozofları himaye hususundaki

kıymet bilir halleri adeta destan hükmündedir. İnsanlık âleminde en evvel bina olunan medrese ki, Nişabur'da idi. Bânisinin Selçuklu meliklerinden Alparslan'ın veziri Nizamü'l-mülk olduğu tarihçilerin malumudur. Türklerin misafirperverlikteki alicenabâne halleri ise eskiden beri bilinen bir husustur. Özetle Istahri Safed civarında bir hane kapısının yüz seneden beri kapanmamak üzere mihli bulunduğunu hikaye ediyor. Kazvinî Maverâünnehir'de yabancı bir adamın misafir bulunduğu hanede kendisini adeta kendi hanesinde zannettiğini yazıyor ki bu hal elân meydandadır. Bir de Türk sultan ve emirlerinin, ilim adamlarını himaye etmekle beraber kanal açılması, yol tamir ve yapımı, misafirhaneler tesisi hususlarında birbiriyle yarış edercesine çalıştıkları da tarihi gerçeklerdendir.

Şu anda ehl-i fâris (İranlılar), Horasan, Azerbaycan sakinlerinin büyük bir kısmını Türk ve Türkmen neslinden bilirler ki bu bilgi tarihçe de doğrudur. Bu cihetle Horasan'dan yetişen ilim adamları ve filozofların dahi hemen hepsinin Türk veyahut Türk himayesine girmiş ehl-i fars (İranlı) olmaları lazım gelir ki bu takdirce Gazâlî, Taftazânî, Seyyid Şerif Cürcânî, Nasır Tûsî, Mevlânâ Câmî, İmamu'l-Haremeyn vesaire gibi dâhilerin neseben Türk olduklarını isbat, biraz güç gibi ise de Türk devletlerinin hükmettikleri zamanda ve himayeleri altında eğitimlerini tamamladıkları bilinen bir hadisedir. Osmanlılarda zuhur eden şeyhler, ilim

adamları, şairler ile diğer ilim ehlinin hal tercümeleri ise ayrıntılı olarak zabt edildiğinden şimdilik bunların yazımından sarf-ı nazar ederek Allah'ın inayetiyle yazılacak ikinci cüze terk eyledim.⁴

Manastır Askerî Rüştiyesi Coğrafya Muallimi
Bursalı Mehmet Tahir bin Rıfat

⁴. Osmanlı Türkleri içinde çıkan birçok ulemâ ve hukemâ dahi bilahire ayrıca yazılacaktır.

TÜRKLERDEN YETİŞEN ARIFLER VE MEŞAYİH-İ MUHAKKİKİNDEN BAZILARI

1- **Şah-ı Nakşibend:** Yüce isimleri Muhammed Bahaaddin olup, Nakşibendî tarikatının pir ve kurucusudur. Buhara yakınında doğmuş ve Kasr-ı Arifân köyü isminin ebced hesabınca delalet ettiği tarih olan 791 tarihinde yine bu köyde vefat etmiştir.

Tasavvufa ilgili "Delîlü'l-Aşîkîn" ile "Hayatnâme" leri irfan ehli nezdinde canları gibi korunmaktadır.

2- **Şeyh Necmeddin Kübrâ:** Muhakkiklerin kendisine ittiba ettiği bir zat-ı âlicenabdır. Menşeleri Havarizm, lakabları Kübrâ ve Ebu'l-Cenab'dır. Muhakkikane makalâtı arifler yanında sened kabul edilir. Pek çok eser sahibi kimseler onun yüce terbiyeleri altında eğitimlerini tamamlamışlardır. 618'de Cengiz'in askerleri tarafından şehid edilmiştir.

Yüce sözlerinden "Usûl-ı Aşara"⁵ namıyla az söz ile çok manalar ifade eden değerli eseri irfan ehli kimselerce malumdur.

3- **Abdulhalik Gacduvanî:** Serdefter-i hocagan-ı nakşibendiye olup ruhaniyet cihetinden Hazret-i Şah-ı Nakşibend'in mürebbisidirler. Hakkı söyleyen değerli

5- Arap dili üzere yazılan bu eser, tefsir sahibi Ruhu'l-Beyan Şeyh İsmail Hakkı Hazretleri tarafından şerh ve tercüme olunup daha sonra basılmıştır.

sözleri tasavvuf kitaplarında mevcuttur. Vefatı 618'dedir.

4- **Ali Ramtinî-i Buhârî**: Yüce isimleri Ali en-Nessâc, lakabları Hoca-i Garizan'dır. Hakkında Mevlana'nın " *bende-i a'yân-ı Buhârâ Hoca-ı Nessâc ra* " mısraları meşhurdur. Vefatı 322'de Havarizmin Gökaranç şehrindeydir.

5- **Şakık Belhî**: Sultan İbrahim Edhem halifelerinden meşhur, mükemmel bir arif insandır. Vefatı 174'dedir.

6- **Aziz Neseft** ⁶: Şeyh Sa'deddin Hamevi hulefasından olup Sultan Celaleddin bin Haverizmşah muasırlarından idi. Eserlerinden "Menâzilu's-Sâirin", "el-Maksadu'l-Aksâ", "Keşfü'l-Hakâik"⁷ "Zübdetü'l-Hakâik" meşhurdur. Vefatı 618'de İbrekova'dadır.

7- **Şeyh Raziyyüddin Ali Lala Gaznevi**: Necmeddin Kübrâ hazretlerinin hulefasından kemalâtları üzerinde toplamış yüce bir zat idi. Vefatları 642'dedir.

8- **Şeyh Ebu'l-Vefa-yı Havarizmi**: Feyizleri birkaç vasıta ile Şeyh Necmeddin-i Kübrâdandır. Eserlerinden "Kenzü'l-Cevâhir" adındaki eserleri baştan başa ilahi hakikatler ile doludur. "Mesnevi-i Molla Hünkar" da "Şeyh İbrahim Gülşeni"nin zuhuruna

⁶ Neseft Türkistanda Nahşeb şehrinin batısıdır.

⁷ Bu eser ulemâdan Ayıntabî Hâfız Mehmed Efendi tarafından lisanımıza nakl ve tercüme olunup 1229/1814 senesinde Mısır'da basılmıştır.

işaret edildiği ariflerce malumdur ". Şeyh Ebu'l- Vefa" nin zuhuruna dahi işaret olduğu müridlerinden ve Mesnevî şarihlerinden "Hasan Kâşî" nin rivayetlerindendir.

9- **Ebu'l-Hasan Hırkânî**: ismi "Ali bin Cafer" dir. Suret itibarıyla "Ebu'l-Abbas Kassab" ve ruhaniyet itibarıyla "Bayezid-i Bistamî" hazretlerinden terbiye olmuşlardır. Vefatı 415'dedir.

10- **Şeyh İbrahim Bedahşânî-i Nakşibendî**: Kudsî eserlerinden 6000 beyitli Mesnevî ile "Şerh-i Kelimât-ı Şah-ı Nimetullah" meşhurdur. Vefatı 1160'dadır.

11- **Hatem-i Asam**: Hal ve kavilleri ariflerce malumdur. Doğduğu yer Belh olup vefatı 237'dedir.

12- **Sultan İbrahim bin Edhem** : Hubb-ı Hudâ ve terk-i masiva (Allah'ı sevmek ve onun dışındakileri terk etmek) ile meşhur olan bu muhterem zat dahi Belh'dendirler. Vefatı 261'de Trablusşam yakınında Cebele-i Edhemiye'dedir.

13- **Ebu Turab Nahşebî**: Tasavvuf büyüklerinden olan bu muhterem zatın vefatı 245'dedir.

14- **Muhammed Şemseddin Buhârî**: Tasavvuf büyüklerinden olup Bursa'ya hicretlerinde Sultan Yıldırım Bayezid'e damad olan Şemseddin Buhârî, Emir Sultan lakabıyla anılır. Vefatı 833'de Bursa'dadır.

15- İstanbul'da Fatih yakınlarında medfun olan **Emir Buharî** hazretleri de meşhur mutasavvıflardandır. Vefatları 922'dedir.

16- **Şeyh Mesud Buharî**: Birçok ilim sahibi yüce bir zattır. Telif eserlerinden "Nuru'l-Uyun", "Ümmü'l-Fesâyh", "Mir'atü'l-Arifin" meşhurdur.

17- **Müeyyidü'd-din Cündî**: Maverâünnahr'in fazıl kimselerinden ve Şeyh Sadreddin Konevî hazretlerinin halifelerinden olan bu yüce zat Füsûsu'l-Hikem'in ilk şarihi olup Arap, Fars, Türk edebiyatlarına olan intisabları meşhurdur. Şeyh-i Ekber'in "Mevâki'un-Nücûm" kitabını dahi şerh etmişlerdir.

18- **Şeyh Sa'deddin Ferganî**: Fazl ve kemal dereceleri Ömer İbnü'l-Fâriz hazretlerinin "Kaside-i Tâiyye" lerine yazdıkları şerhden anlaşılmaktadır.

19- **Ebubekir Şiblî**: Evliyaullah'ın büyüklerinden olan bu muhterem zat gerçi Samarrada doğmuşlarsa da pederleri Maverâünnahr'in İşrosna bölgesindeki Şibliye'den olduğuna nazaran kendilerinin neslen evlad-ı Türk'den olmaları lazım gelir. Vefatları 324'de Bağdad'dadır.

20- Meşhur mutasavvıflardan olan **Şeyh Alâeddin Havarizmî** ile Ebu'l-Fazıl Serahsî ve Ebu'l-Kasım el-Hakım hazretleri dahi evlad-ı Türk'dendirler.

21- **Mevlana Şeyh Sadreddin Konevî**: Cenab-ı Şeyh-i Ekber'in mazhariyetine nail olan bu yüce zat "Allame-i Şirazî", "Müeyyidüddin Cündî",

"Şemseddin Eykî", "Fahruddin Aratî", "Sadeddin Ferganî" vesaire gibi pekçok âlim ve arif yetiştirmiştir. Eserleri "Nefahatü'l-İlahî", "Tefsirü Fatiha-i Şerife", "Şerh-i Hadis-i Erba'in", "Miftahu'l-Gayb", "Fükuk", "Tabsiratü'l- Mübtedî"dir. Vefatları 671'de Konya'dadır. Hazret-i Mevlana ile olan sohbet ve "Nasiruddin Tusî" ile vuku bulan yazışmaları meşhurdur. Her ikisi de fazl ve kemallerini tasdik etmektedirler.

22- Silsile-i Sâdât-ı Nakşibendiye'yi teşkil eden zevatın ekserisinin dahi Türkistan halkından olduklarını izah etmeye lüzum bile yoktur. Bu cümleden olarak "Kitab-ı Faslu'l-Hitab" ve "Şerh-i Füsûsu'l-Hikem", "Hoca Ebu Nasr Parsâ-yı Buharî" müellifleri ile arifane münacatların nazımları olan "Ebu Said Ebu'l-Hayr" ve muhakkikane sözlerin sahibi olan "Abdullah-Ahrâr-ı Semerkandî" ve "Hoca Alâeddin Attar Buharî" ve "Sadeddin Kaşgarî" ve "Abdullah Kaşgarî" ve "Ebu'l-Kasım Gürganî" vesaire gibi İslâmın övünç kaynağı olan muhterem zatlar bu meyandadır, kaddesellahu esrarehüm.

23- **Ebubekir el-Vusta el-Ferganî**: Evliyaullah 'ın büyüklerinden ve Cüneyd hazretlerinin eshabından idiler. Vefatları 320'dedir.

24- **Saff-i Sebzevârî**: Yüce isimleri Fahreddin Ali'dir. Abdullah Ahrar hazretlerinin feyz meclisinden aldıkları feyz ile Mevlana Camî'nin şerefli akrabalarına

nail olmuş bir yüce zat olup "Reşahât-ı Aynü'l-Hayat"⁸ ismindeki eserleri meşhurdur.

25- Ebu Hamîd Ahmed Hadrevîye-i Belhî: Hazret-i Bayezid-i Bistami ile muasır bir arif-i ekmel olup tasavvuf ve ahlaka müteallık ârifane sözleri yukarda isimleri zikredilen kitaplarda yer almaktadır. Vefatları 240'dadır.

26- Ebu Zeyd Belhî: Arif ve meşâyihin büyüklerinden olan bu zatın dahi hakîmâne sözleri yukarıda zikredilen eserlerde bulunmaktadır.

⁸ Nakşibendi tarikatına sülûk edenlerden ve meşâyihin hal tercümelerinden bahseden bu eser Farsça olup sonra Osmanlılardan bir zat tarafından lisanımıza tercüme edilmiştir.

TÜRKLERDEN YETİŞEN MÜFESSİRLER

1- **Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî**: Rahmetullahi aleyh: Havarizmin Sefercele vezninde Zemahşer Köyündendir. Şöhreti tarîf ve beyandan müstağnî olan bu yüce zat tefsir, hadis, fıkıh, lûgat, me'ânî, beyan, nahv ilimlerinde asrın imamı idi. Başlıca eserlerinden Keşşaf ismiyle bilinen tefsiri, lûgat ilmînden Fâiku'l-Lûga, Mütешâbihü'l-Esma'sı, Esasu'l-Belâğâ isimindeki eseri Kamusı ile yine lûgat inceliklerine dair Mukaddimetü'l-Edeb⁹ 'i, nahivden El-Mufasssal, Enmuzeç, El-Müfred, El-Müfredü'l-Müellif, ilm-i ahlak ve emsalden Etvâkuz'z-Zeheb¹⁰ ve Nevâbiğu'l-Kelem¹¹, Müstaksı'l-Emsal'ı ve feraizden (miras hukuku ilmî)

9- Hicri onbirinci asır ulemâsından Ahmed Efendi nâm zat tarafından tercüme olunan bu eser Matba'a-ı Amirede tab' olunmaktadır.

10- Bu kıymetli eser dahi fazilet sahibi değerli Hacı Zihni Efendi hazretleri tarafından tahliller ile lisanımıza tercüme olunduğu gibi, Fransa Darulfünun'u azalarından Asya Encümen Reisi Mösyö Barbiye Dominar tarafından dahi Nevâbiğu'l-Kelem ile beraber Fransızcaya tercüme olunmuştur.

11- Bu eser birinci defa Mardin Müftüsü Yusuf Efendi tarafından şerh ve tercüme olup 1283 tarihinde Dersaadetde tab' olunduğu gibi birkaç sene evvel dahi meşhur muharrir Ali Nazım Bey Efendi tarafından tercüme ve tab' olunmuştur.

Er-Raiz'i, muhadarâtdan Rebi'ü'l-Ebrar ve Nusûsu'l-Ahbân^{1 2} aruzdan Kıstas' meşhur olduğu gibi Muhtasar fi Muvâfakatu's-Sahabe, Kitabu Esmâ'l-Edviyeti ve'l-Cibal, Nesâyih-ı Sığar ve Nesâyih-ı Kibâr, Tesliyetü'z-Zarir, Şerh-i Ebyât-ı Sibeveyh, Samîmu'l-Arabîyye gibi eserleri dahi meşhurdur. Vefatı 538'de Havarizm'in Cürcan (Gürgen) kasabasındadır. Mekke-i Mükerrreme'de çok zaman mücaveretinden dolayı Carullah lakabıyla anılır olmuştur.

2- Mevlânâ Kâşift-i Sebzevârî: Alimler ve ari-fler meyanında Hüseyin Vâiz ünvanıyla anılır. Eserleri: Cevâhiru't-tefsir, Lübb-i Lübab ve Mevâhib-i Aliyye, Risâle-i Ahlâk-ı Hamide vesairedir.

3- Mevlânâ Cemâleddin Ebu Abdullah Belhî: 80 cild Hâfil ismindeki tefsiri meşhur eseridir. Vefatları 699'da Mısırdadır.

4- Mevlânâ Şeyh Şehabeddin: Meşayih ve ule-manın meşhurlarındandır. Eserlerinden Uyûnu't-Tefâsir ismindeki tefsiri ile tasavvuf ile ilgili Risâletu'n-Necat'ları meşhurdur. Vefatları 780'de Ayasluğ'dadır.

* Muhadara: Edebiyat ve tarih ile ilgili fıkra, hikaye ve latifeler anlatma ve bu konuda konuşma. (S.Ö)

12- Bu eser Osmanlı uleması tarafından intihab suretiyle hazırlanmış ve muhtasar nüshası sonra Mısırdaki tab' olunmuştur.

5- **Ebu'l-Leys Semerkandî**: Hakkında fukahâ faslında malumat verilecektir. Yüce tefsirleri meşhurdur.

6- **Ebu Hafs Ömer en-Neseft**: Hakkında mütekellimîn faslında malumat verilecektir. Telif ettikleri tefsirin ismi Teysir'dir.

7- **İmam Ebu Mansur Maturidî**: Hakkında malumat mütekellimîn faslında olup, ismine izafe edilen bir tefsiri vardır.

8- **Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail Buharî**: Değerli eserlerinden olan tefsiri Sahih-i Buharîleri kadar neşr olunamamıştır.

9- **Mevlânâ Şeyh Ali es-Semerkandî**: Değerli eserlerinden olarak Bahru'l-Ulûm ismindeki tefsirleri arif ve fazıllar meyanında canları gibi korunmaktadır. Vefatları 928 tarihinde Ankara civarındadır.

10- **Ebu Hafs Ömer bin İshak ibn-Ahmed el-Gaznevî**: Müfessir ve fukahânın meşhurlarından olup tahsili Hind ulemasından olduğu için telif ettiği tefsir Siracu'l-Hindî ismiyle meşhurdur. Sâir eserleri Şerh-i Muğnî, Şerh-i Hidâye, Şerh-i Bedî' ibn-i Sağânî, Şerh-i Tâiye-i İbn-i Fâriz, Şâmil fi'l-fıkh, Gurre fi şerh-i mezheb-i Ebî Hanife'dir. Vefatı 773'dedir.

11- **Hâfızuddin Ebu'l-Berekât Abdullah bin Ahmed bin Mahmud en-Neseft**: Müfessirîn ve fukahânın büyüklerinden olup Medârikü't-Tenzîl ismiyle meşhur olan tefsirin sahibidir. Sair eserleri

fıkıhtan Kenz, usulden Menar, Umde ile Kitâbu'l-Menâfi fi şerhi'n-Nâfi', Müstasfâ, Kâfi fi şerhi'l-vâfi'dir.

TÜRKLERDEN YETİŞEN BÜYÜK MUHADDİSLER

1- **Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail Buharî**: Kur'an-ı Kerim'den sonra usul ve furû' bakımından din-i mübin-i İslâmın içtiha ve ihticac kaynağı bulunan altı muteber kitabın birincisi ve Osmanlı Devletinde geçerli bulunan Sahîh-İ Buhârî'yi cem eden yüce zattır. Bu değerli eserlerinden dolayı İslâm alemi kendilerine minnettardır. Bundan başka tefsir ve hadis ve tarihe müteallık 19 parça değerli eserleri vardır. Vefatları 256'da Semerkand'dadır.

2- **Muhammed bin İsa Tirmizî**¹³: Buhara'ya bağlı Tirmiz Köyünden ve hadis ulemasının büyüklerinden olan bu muhterem zat Kütüb-i Sitteden Sahih-i Tirmizî ile El-İlel'in sahibidir. Vefatları 279'dadır.

3- **Ebu Abdurrahman Ahmed bin Şuayb en-Nesâî**: Batı Türkistan köylerinden Nesâe'den ve hadis ilminin imamlarından ve büyüklerinden olan bu yüce zat dahi Kütüb-ü sitteden Sünen-i Kübrâ adlı büyük eserin sahibidir. Vefatları 303'dedir.

4- **İbrahim Şekistânî**: Semerkand köylerinden ve muhaddislerin büyüklerindendir. Hadis ilminde rivâyeti Mesud bin Kâmil'den idi.

13. Tirmizin doğrusu ta'nın fethiyledir

5- **İsmail bin Müslim Şekkânî**: Buhara kurasından ve hadis imamlarındandır. Vefatı 324'dedir.

6- **İmam Ahmed bin Hanbel**: Dört mezhep imamlarından olup Bağdad'da dünyaya gelmişlerdir. İmam Ahmed bin Hanbel hazretlerinin yüksek faziletleri ve hadis ilmîndeki Muvatta adlı kitabı ile diğer eserleri ilim erbâbınca malumdur. Bu değerli zatın pederleri Türkistan'ın Kuru kasabasından olup valideleri de Merv'den Bağdad'a, hazreti imama hamile oldukları halde gelmiştir. Vefatları 241'dedir.

7- **Ebu Muhammed Abdullah bin Abdurrahman Dramî**: Semerkand'dan neşet eden muhaddislerin meşhurlarındandır. Hadis ilmîne dair cem ve telif ettikleri Kitab-ı Müsnedi sahih hadis kitaplarındandır. Vefatları 255'dedir.

8- **Ebubekir Şaşî**: Şâfi mezhebinden olan bu muhterem zat, fakih ve muhaddislerin meşhurlarından olup Maverâunnehâr'ın Şaşî bölgesindedir. Eserlerinden Adâbu'l-Kâdı meşhurdur. Vefatı 366'dadır.

9- **İshak bin İbrahim Sağânî**: Bu değerli zat dahi muhaddislerin büyüklerindendir.

10- **Hasan bin Muhammed es-Sağânî**: Fakih ve muhaddislerin meşhurlarından olan bu değerli zatın eserleri Meşârıku'l-Envâr, Şerh-i Buhârî, Mecma'u'l-Bahreyn, İbâdu'z-Zehrâ, Şevârid, Tekmile-i Sıhah,

Esmâuddin, Kitâbu'l-Eser olup vefatları 650'de Bağdad'dadır.

11- Ebubekir Ahmed bin Muhammed el-Havârizmî: Neşeti Havarizm'in Burkan nahiyesinden olduğu için şöhreti İmam Burkânî'dir. Kendileri fıkıh ve hadis âlimlerinin büyüklerinden olup Buhârî ve Müslim'deki ortak hadisleri cem eden Kitâb-ı Câmi'i ki muhaddisler arasında Câmiu's-Sahihayn-ı Burkânî ismiyle meşhurdur. Vefatı 425'dedir.

TÜRKLERDEN YETİŞEN KELAM VE FİKİH ALİMLERİ

1- **Ebu Mansur Maturidî**¹⁴: İsmi Muhammed bin Muhammed'dir. Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam ilimlerinde asrın imamı idiler. Me'hazu's-Şerayî, Te'vilât-ı Ehli's-Sünne, Kitab-ı Tevhîd, Kitab-ı Makâlât, Kitab-ı Beyân, Kitab-ı Reddû'l-Edille li'l-Ka'bî namlarındaki eserleri meşhurdur. Akâidde Hanefî mezhebi sâliklerinin imamıdır.

2- **Mevlânâ Bakât-ı Havarîzmî**: Pek çok eser sahibi olup, namdar alimlerdenidir. Vefatları 562'dedir.

3- **Ebu'l-Leys Semerkandî**: Fakihlerin meşhurlarından büyük bir zattır. Eserleri: Tefsîr-i Şerif, Te'sisü'n-Nezâir, Hızânetü'l-Fıkıh, El-Muhtelif fi'l-

14- Osmanlı'nın büyük edebiyatçılarından Ziya Paşa merhumun Endülüs Tarihi'nde dahi tahkik ettikleri üzere İspanya'nın payitahtı olan Madrid'in batısı Mücerlât'dır ki buradan neşet eden ulemâya mecriti denilir. Kitab-ı Gaye müellifi Mesleme ibn Ahmed Mecritî ve İmam-ı Riyaziyyîn-i Endülûsî lakabıyla anılır olup, Ravzatu'l-Hadâik, İhvânü's-Safâ ve Rütbetü'l-Hakim fi'l-Kimyâ isimlerindeki makbul eserlerin müellifi Ebu Muhammed el-Mecritî gibi Hazret-i imamın mensub oldukları Maturid ise Kamusun nakline göre Buhârâ muzâfatından Tabakâtü'l-Ümem'in zikrine göre Semerkand ile Buhara arasında Semerkand mülhakatından bir nahiyedir.

Fıkıh, Hâşiyetü Alâ'l-Husûl, Bustânu'l-Arifin, En-Nevâzil'dir. Vefatları 373'dedir.

4- Sıracuddin Ali bin Osman Evşî-i Fergânî: Kelam ilmînde meşhur olan ve "Yakulu'l-abdu fi be-dei'l-emali" mısra'ıyla başlayan¹⁵ Kaside-i Yâiye'nin sahibidir.

5- Mevlâna Abdûllah bin Mesud Buharî: Tenkîhu'l-Usul adlı değerli eserin müellifidir. Vefatı 722'dedir.

6- Mevlâna Ebu İshak İbrahim Mervizî: Pek çok eser sahibi olan bu muhterem zat, meşhur Şâfi fıkıhçılarındandır. Vefatı 340'da Kahire'dedir.

7- Mevlana Esad Mihne: Maverâunnehir fuza-lasından olan bu muhterem zat meşhur Şâfi fakih-lerindendir.

8- Fazlullah Semerkandî: Meşhur fakih Ebu'l-Leys Semerkandî evladından olup fıkıh ilmînde ve şi-irde parmakla gösterilir idi.

9- Abdullah bin Ömer bin İsa Ebu Zeyd Debbust: Münazara ve mübahesedeki kuvvetinden dolayı zamanında darb-ı mesel hükmünü alan bu yüce zat Hanefî imamlarının büyüklerinden olup ilm-i

¹⁵ Bu kasideye yazılan şerhler pek çoktur. Bunlardan Kâmus Mütercimi Asım Efendi merhumun Osmanlıca lisanı üzre yazdığı Merhu'l-Me'alî fi Şerhi'l-Evâlî isimindeki şerhi elhak diğerlerine müreccah olup Dersaadet'de tab' olunmuştur.

Hilâfî ortaya koyan şahıs olarak addolunur. Eserleri: Kitabu'l-Esrar, Nakdimu'l-Edille, El-Emedü'l-Aksâ'dır. Debbus, Buhara ile Semerkand arasında bir köy ismidir.

10- Sadru's-Şerî'a Abdullah bin Mesud Hervî: Şer'î ve edebî ilimler ile ulûm-ı akliye-i hikemiyede parmakla gösterilmektedir. Eserleri: Tenkîh ve Şerhi, Tavzîh, fıkıhdan Şerh-i Vikâye, me'ânide Vaşşah, Ta'dilu'l-Ulûm fi Aksâmu'l-Ulûmu'l-Akliye'dir.

11- Emir Kâtib ibn-i Ömer el-Amidî: Fukaha ve ulemanın büyüklerinden olan bu zatın şöhreti Târâb kasabası civarında doğum yeri bulunan İtkân köyüne nisbetle İtkânî'dir. Eserleri: Şerh-i Müntahab-ı Ahestekî, Gâyetü'l-Beyân ismiyle müsemma Hidâye ve Şerhi vesâire olup vefatı 758'dedir.

Şârih-i Sirâciye Muhammed Emin el-Buharî ve Hızanetü'l-Müftîn sahibi Hasan bin Muhammed el-Gaznevî, Fetevâ-yı Kâdîhan sahibi Hasan bin Mansur el-Özcendî-i Fergânî ve Fetevâ-yı Nesefiyye müellifi Abdullah Neseî, Zübdetü'l-Haram ve Temhid müellifi Ebu'l-Mu'in en-Neseî ve Nevâdiru'l-Usûl sahibi Muhammed bin Ali et-Termendî, Fâzıhatu'l-Mülhidîn müellifi Muhammed bin Muhammed Ahestekî ve Tuhfetü'l-Mülûk müellifi Muhammed bin Ebi Ahmed es-Semerkandî, Fetevâ-yı Türidiyye, Ahkâmu's-Sığâr, Fusûl sahibi Mahmud bin Mahmud el-Eşterveşnî, Hikmetü'l-Ayn Şârihi Mübarekşah, Mantıkî-i Buharî ve Ukdiye şârihi Muhammed Haneî el-Buharî, el-Bedâyi' ve Tuhfetü'l-Fukaha ile Muhtelif fi'r-Rivâye

müellifi Alâeddin Semerkandî ve Tenbîhu'l-Gâfilin sahibi Nasr bin Muhammed bin İbrahim es-Semerkandî ve İmam Azam'ın talebelerinden olup mertebe-i ictihada vasıl olan Abdullah bin Mübarek Mervizî, Mi'racu'd-Dirâye ismiyle meşhur olan Hidâye şarihi Kıvâmu'd-din Muhammed bin Muhammed el-Buharî, Fetevâ-yı İsbicâbî müellifi Bahaeddin İsbicâbî-i Semerkandî, Fetevâ-yı Zahiriye müellifi Zahiruddin Buharî gibi muhterem zatlar dahi bu ilimlerde yetişen büyük alimlerdendirler. Türklerden yetişen kadın fıkıh alimleri meyanında dahi Tuhfe sahibi Fatıma bint-i Ali es-Semerkandî her yönüyle zikre şayandır.

**TABAKATU'L-FUKAHAYI TEŞKİL EDEN
ALIMLER İÇİNDEKİ TÜRK FUKAHASI**

***Vefat* *İsim ve Eserleri*
*Tarihleri***

198 Ebu Mutî' Belhî, Fıkıh-ı Ekber'in râvisidir.

211 İbrahim bin Rüstem Ebi Bekir Mervizî
Ebu'l-Mutî' Mekhul bin Fazlu'n-Nesefî. Eserleri:
Kitâbu'l-Lü'lüyât ile Semâu's-Şu'âa'dır.

Ebubekir Muhammed bin Fazlu'l-Buhârî

Ebu Nasru'l-ilyas Ahmed bin Abbas
Semerkandî

334 Hakimu's-Şehid Ebu'l-Fazl Muhammed bin
Muhammed Ahmed el-Mervî. Eserleri Müntekâ ve
Telhis-i Mebsût-ı İmam Muhammed'dir.

342 Ebu'l-Kasım İshak bin Muhammed
"Hakim-i Semerkandî" ünvanıyla anılır idi.

339 Ebu'l-Kasım Safâr Belhî: Fıkıh ve Kelamda as-
rın imamı idi.

Ebu Mansur Maturidî: Hakkında malumat
daha önce geçti.

362 Ebu Cafer Hinduvânî-i Belhî

379 Ebu Bekr Havarizmî Ahmed bin Musa

377 Ebî Câmid Mervizî

461 Ebu Ali Neseî Hüseyin bin Hızır. Lakabları şeyhülislam, künyeleri Ebu'l-Hasan Ali es-Sağdî'dir. Eserleri Kitabu'n-Nutf, Şerhu's-Siyer vesairedir.

490 Şemsü'l-Eimme Serahsî: Eserleri 10 cild Mebsût ve Usul-ı Fıkh, Şerh-i Kebîr, Şerh-i Muhtasar-ı Tahavî

Kadı Ebu'l-Leys Muhammed bin Ahmed el-Buhârî Muhammed bin Ahmed Havarizmî, şöhretleri Şerefü'r-Ruesâ idi.

500 Ebu Fazl Buhârî

Ebubekir en-Neseî Muhammed bin Hasan bin Mansur Muhammed bin Abdulaziz Evzecedî

482 Fahreddin Ali el-Yezdevî. Lakabı Fahu'l-islam'dır. Şerh-i Câmî-i Kebîr, Şerh-i Câmîi Sağîr, 10 cild Mebsût, Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye değerli eserlerindendir.

492 Kadı Ebu'l-Beşer Yezdevî

503 Bürhaneddin Mirganânî. Lakabı Şeyhu'l-Fukâhâ olup meşhur Hidâye'nin müellifidir. Diğer eserleri: Tecnis, Mezid, Menâsik-i Hac, Kifayetü'l-Müntehî, Nihâye'dir.

483 Havâhîrzâde Ebubekir Muhammed bin Hüseyin Buhârî. İzah, Mebsût ünvanlı eserleri meşhurdur.

Mahmud bin Tahir Semerkandî-i Lübvî

537 Ahmed bin Abdurreşid Buharî. Lakabı Kıvamuddin idi.

537 Necmeddin Ebu Hafs Ömer bin Mahmud Ahmed en-Nesefî. Meşhur Akâid-i Nesefiyye metninin sahibidirler. Sair eserleri Manzûme fi'l-Hilâfiyât, Nazm-ı Câmi'ü's-Sağîr, Talebetü'l-Talebe'dir.

548 Ali bin Hüseyin bin Muhammed. Lakabı Burhan Belhî idi.

Ahmed bin Yusuf El-Gaznevî. Mukaddime-i Meşhure'nin sahibidir.

Meciduddin Semerkandî Muhammed bin Ebi Bekr. Lakabı İmamzade olup meşhur Şir'atü'l-İslâm'ın müellifidir.

İbrahim bin İsmail es-Safâr el-Buharî

Ebubekir Semerkandî Muhammed bin Ahmed. Tuhfetü'l-Fukahâ'nın müellifidir.

540 Şeyhü'l-İslâm Ali es-Semerkandî Ebu Sicâbî. Hidâye sahibinin hocasıdır. Eserleri: Şerh-i Muhtasar-ı Tahâvî vesairedir.

548 Ebu'l-Kasım Zemahşerî. Tefsir faslında yazıldı.

Ebu Ömer Biykindî-i Buhârî.

Alâeddin Hayyâtî Havarizmî. İmam Sekkâki'nin üstadıdır.

586 Zeynüddin Atâbi-i Buhârî. Eserleri: Cevâmi'u'l-Fıkh Şerh-i Câmi'u'l-Kebîr, Kitabu'z-Ziyâdât vesâiredir.

671 Raziyyüddin Serahsî. Lakabı Bürhânu'l-İslâm'dır. Eserleri: Kitabu'z-Zahire, Fetevâ-yı Sağîre, Muhit'dir.

Ebu'l-Me'âlî ibn-i Ebî Yüsr Yezdevî

542 Tahir bin Ahmed bin Abdullah Reşîd Buhârî. Eserleri: Kitabu'l-Yâkı'ât, Hulâsâtu'l-Fetâvî, Kitâb-ı Ensâb

593 Ahmed el-Gaznevî. Eserleri: Ravzatu'l-Ulûm, Ravza-i İhtilaf-ı Ulemâ, Mukaddimetü'l-Muhtasar fi'l-Fıkh.

580 Şeyh Nureddin Ebu Muhammed Sâbutî-i Buhârî. Eserleri: Bidâye, Nihâye

626 Sirâcuddin Yusuf bin Ebî Bekir Sekkâlî. Hakkında bilgi, gelecek bölümlerdedir.

644 Hüsameddin Ahestekî. Eserleri: Muhtasar ve Münteheb.

Ömer bin Ali Merginânî

Muhammed bin Ali

Muhammed Abdu'l-Kerim Havarizmî, Lakabı Burhânü'l-Eimme idi.

Şeyh Hamidüddin Harîrî Buhârî.

693 Hâfızuddin-i Kebîr Ebu'l-Fazl
Muhammedu'l- Buhârî

Ebu'l-Muzaffer Zahraddin Muhammedü'l-
Buhârî

682 Ebu'l-Fazl Muhammed bin Mahmud en-
Neseî. Lakabı Bürhân-ı Neseî idi. Eserleri: Telhîs-i
Tefsir-i İmam Râzî, Mukaddime fi ilmî'l-Ahlak.

Alaeddin Abdulaziz Buhârî. Eserleri: Şerh-i
Usul-ı Fıkh Li'l-Yezdevî, Şerh-i Usul-i Ahestekî.

593 Bürhaneddin Ahmed el-Buhârî. Eserleri:
Zahiretü'l-Fetâvî vesâiredir.

Ebu Ali el-Buhârî

İbn-i Türkmânî Şehabeddin Ahmed

750 Alâeddin bin Ali Osmânî. Lakabı İbn-i
Türkmânî'dir. Eserleri: Hadis ilmînden Müntehap,
Usul-ı Fıkıhdan Sa'diyye, Müellef, Muhtelif, Kitabu'z-
Zu'afâ, el-Metrukiyye, Behcetü'l-Edeb, Hidaye'nin
muhtasarı olan Kifâye, Kelam ilmînden İbnü's-Salah,
Muhassal'dır.

TÜRKLERDEN YETİŞEN EDEBİYATÇILAR

1- **Ebu Nasr İsmail bin el-Hammâde'l-Cevherî**: Lugat imamlarından olan bu zat Türkistan'da Fârâb beldesinde doğmuştur. Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabîyye ismindeki meşhur lugatı Sihâhu'l-Cevherî ismiyle bilinmektedir. Müellif bu kitabı Arab ulemasına vererek "Lugatınızı ecnebî bir adamdan öğreniniz" dediği meşhurdur. Muhammed bin Ebî Bekir er-Râzî tarafından özetlenen Muhtasaru's-Sihah dahi alimler arasında elden ele dolaşmaktadır. Vefatı 393'dedir.

2- **Sirâcuddin Yusuf es-Sekkâkî**: Sarf, Nahiv, Me'ânî, Adab-ı Münazara, Aruz, Kâfiye gibi altı konudan bahseden meşhur Miftâhu'l-Ülum'un müellifidir. Doğumu Havarizm olup vefatı 626'da Bağdad'dadır.

3- **Allâme Mahmud Gaznevî**: Ravzatu'l-Arifin ismindeki kitabı meşhurdur.

4- **Ebu Abdullah Muhammed bin Ali Termizî**: Meşhur filozoflardan ve İslâm müelliflerinden olup Hakim-i Termizî ünvanıyla bilinmektedir. Eserleri: En-Nehc, Nevâdiru'l-Usûl vesâiredir. Vefatı 255.

5- **Ebu İbrahim Fârâbî**: İsmi İshak bin İbrahim olup Cevherî'nin dayısıdır. Atsız bin Havarizmşah namına yazdığı Divânu'l-Edeb ismindeki lugatıyla

namını ebedileştirmiştir. İbn-i Kuteybe'nin Adâbu'l-Kâtib ünvanlı kitabını dahi şerh etmiştir. Vefatı 350'dedir. Kazvinî Asâru'l-Bilâdında Cevherî ve İshak gibi neslen Türk olan Arab dili imamlarına hayret ediyor.

6- Mevlânâ Hasan Sebzevârî: Ulema ve üdebanın meşhurlarındandır. Eserleri: Râhâtu'l-Ervah, Letâifu'l-Vezâif.

7- Reşidüddin ve Tâvât-ı Belhî: Büyük şairlerden ve büyük edebiyat alimlerindendir. Eserleri: Hadâiku's-Sihr fi Dekâiku's-Şi'r ünvanlı Farsça eseri ile büyük bir kısmı Arabça ve Farsça olmak üzere üç lisanda 1000 kadar edebiyat ve şiirleri, Tercüme-i Sad Kelime-i Ali, Cem'-i Sad-ı Kelime-i Çihâryâr, Dürerü'l-Hasâis gibi edebî eserleridir. Vefatı 587'de Hîve'dedir.

8- Ebu Bekir Havarizmî: Meşhur edib ve şairlerdendir. Mecmu'a-i Resâili 1297 tarihinde Dersaadet'de El-Cevâib matbaasında basılmıştır. Vefatı 383'de Nişabur'dadır.

9- Nâsır bin Abdusseyyid bin Ali El-Matrazî: Havârizm'den neşet eden meşhur belâğat alimlerinden olup Zemahşerîden öğrenim görmüştür. Halîfe-i Zemahşerî namıyla yad olunurdu. Eserleri: Lugat ilmîndeki Düsturu ile Mirkâtu'l-Edeb ve Muğrib ve Kınâ' ve Şerh-i Makâmât-ı Harîrî, Misbâh fi'n-Nahv'dir. Vefatı 610'dadır.

Ebu Bekir Muhammed bin el-Abbas el-Havârizmî ile Nizâmu'l-Mütekellim lakabıyla meşhur olan

muallim Câhiz, Ebi İshak Seyyaru'l-Belhî ve Mizânu'l-Edeb şârihi Taşkendi ve Hasan bin Muhammed bin Hasan es-Sağlî dahi bu ilimlerde yetişen meşhur alim ve ediplerdendir.

10- **Ebu'l-Kasım Belhî**: Büyük alimlerden olan bu zatın Ravza ismindeki kıymetli eseri bin Hadis-i Şerîf iki bin Arapça hikaye ve edebi latifeler, bin manidar beyti şâmil olup, vefatı 463'dedir.

**TÜRKLERDEN YETİŞEN DIVAN SAHİBİ
MEŞHUR ŞAİRLER**

1- Hakîm Senâî Gaznevî: Meşhur şairlerdendir. Hakkında Mevlânâ'nın:

Terk-i cûşî kerde em men-i nim hâm

Ez hakim-i Gaznevi beşinev tamam

Attar- ruh bûd ve Senâî dü çeşm-i u

Mâz-ı ez pey-i Senâî u Attar amedim ¹⁶

buyurmuşlardır. Değerli eserlerinden Hadika-ı Mesnevî, Tariku't-Tahkîk, Seyrû'l-İbâd, Akıl-nâmeleri meşhurdur. Vefatı 445'de Gazne'dedir.

2- Şah-ı Bedehşânî: İsmi Molla Şah'dır. 500 beyitli hakikatleri dile getiren divanlarından başka pek çok mesnevîleri vardır.

3- Zahir-ı Faryâbî: İlm-i Hikmet ve şiirde parmakla gösterilmektedir. Adıyla zikredilen divanının belağat ve kıymetine şu beyti delalet eder;

¹⁶ Yanı ham olan ben coşkuyu terkettim. Tamamını Gazneli hakîmden dinle. Attar ruh, Senâî ise iki gözü idi. Biz Senâî ve Attarın izinden geldik. (S.Ö)

Divân-ı Zahir-i Fârâbî

*Der-ka'be be düzd eger beyâbî*¹⁷

Vefatı 598'de Tebriz'dedir.

4- Fetevâ-yı Havârizmî: İsmi Pehlûvar Mahmud. Şöhretleri Purbarolî'dir. Kenzû'l-Hakâik namındaki manidar mesnevileri fazl ve kemallerine delalet eder. Vefatı 732'de Havârizm'in Hoyuk kasabasındadır.

5- Kemaleddin Cemendî: Hoca Hâfız ile muasır, divan sahibi ekmele bir şeyhdir. Arifâne gazellerinden

Mego eshab-ı dil reftend şehri-ı ışk şud hâlî

*Cihan ber-Şems-i Tebrizest merdî kû çu Mevlâna*¹⁸

beyti arifler arasında dillerde dolaşmaktadır. Vefatı 793'de Tebriz'dedir.

6- Zıyâî-i Buhârî: Meşhur;

Ey tir-i gamtera dil-i uşşak nişâne

*Halkî beto meşgul ve to gâib zı-miyâne*¹⁹

¹⁷ Faryablî Zahir'in divanı Ka'bede çalındı, eğer bulursan ne iyi. (S.Ö)

¹⁸ Gönül ehli gitti aşk şehri boşaldı deme.Cihan Tebrizli bir adamın üzerinde idi, o Mevlana gibi biri idi.(S.Ö)

¹⁹ Aşıkların gönlünü hedef almış gam oku. Bütün halk seninle meşgul iken sen ortalıkta yoksun. (S.Ö)

matlalı gazelin nâzımı olup, basiret sahibi bir şairdir.

7- **Şevket Buhârî**: Şairane hayal gücünde topuğuna yetişecek kimse yok gibidir. Hatta "Hayâl-ı Şevket" şairler arasında mesel hükmündedir. Vefatı 1108 de İsfahan'dadır.

8- **Sultan Hüseyn Baykara**: Türkçe ve Farsça şiir nazmetmede büyük bir melekeye sahip olduğu erbabı kemal tarafından teslim edilmektedir. Eserlerinden Mecâlisu'l-Uşşâk kemaline şahiddir.

9- **Şehid Said Fasîhî Havârizmî**: Havârizmin (Cürcan/Gürgen/ Girgenç) kasabasından olup "Kıssa-ı Vamık ve Azrâ" manzumesi kemaline şahiddir.

10- **Ali Şîr Nevâî**: Lakabı Zül-lisaneyn olup hicretin dokuzuncu asrı sonlarında yetişen Çağatay ve Acem şairlerinin en meşhurlarındandır. Özellikle Türk'ün "Reisu's-Şu'arâsı" diye telakki olunur. İlm-i Hat, Resim, Musiki, Nakkaşlık sanatlarına da vakıf idi. "Zahiretü'l-Ebrâr", "Mecâlisu'n-Nefâis", "Muhâkemetu'l-Lugateyn", "Nazîre-i Hamse-i Nizâmî bi lisân-ı Türkî" dördü Türkî, biri Farisî olmak üzere beş adet divan vesaire gibi 25 parça kıymetli eseri vardır. Türkî nazmda Nevâî, Farisî nazmda Fânî mahlasını kullanırdı. Vefatı 906'dadır.

11- **Nasır Buhârî**: Süleyman Savcı ile muasır zevk ve hal sahibi değerli bir şair idi.

12- **Şahî-i Sebzevârî**: Divanıyla Mecmu'atu's-Şuarâ'sı meşhurdur. Vefatı 857'dedir.

13- **Esrüddin Ahestekî**: Enverî, Hakânî gibi büyük şairlere müsavi olan bu zat Türkistan'ın Fergana bölgesinin Ahestekî nahiyesindendir. Şiirlerinden müteşekkil divanı meşhurdur. Vefatı 608'dedir.

14- **Seyfüddin Esferengi**: Şiirlerinden oluşan divanı 12000 beyti içine almakta olup ekseriya Uluğ Beğ meclisinde okunurdu. Esfereng, Maveräunnehir de bir kasabadır.

15- **Ferruhî-i Termizî**: Meşhur divanıyla şiir sanatına dair yazdığı "Tercümânü'l-Belâğa" nam eseri fazl ve kemaline delildir. Reşîduddin Vatvat; "Arabda Mütenebbi, Acemde Ferruhî'nin kelimalarının metanet ve belâğatına şairler imza atmışlardır" buyurmuştur.

16- **Umakkık-ı Buhârî**: İki bahrla okunan Kıssa-ı Yusuf manzumesiyle şiirlerinden oluşan divanı özellikle mersiyeleri meşhurdur.

17- **Hakim-i Katran Ecillî-i Termizî**: Enverî, Ruhî-i Belhî, Adnânî, Reşîdî, Şemsî gibi büyük şairlerin üstadıdır.

18- **Mahdumkulu**: Türkmen şairlerinden olan bu zat bir asır önce hayatta idi. Divanı, Macar ulemasından Mösyö Vamberi tarafından Almancaya tercüme olunmuştur.

19- Kıta söylemekteki kemaline binâen şairler arasında Mukata'at-ı İbn-i Yemin gibi sözü mesel hükmüne giren meşhur şair. **İbn-i Yemin** dahi Maveräunnehir'den yetişen meşhur şairlerdendir.

20- **Mevlânâ Lutfî**: Mevlânâ Camî ile muasır olub Farisî, özellikle Türkî nazmda "Sâni-i Ali Şîr" idi. Müsveddeden ibaret kalan 10.000 beyitli Zafernâmesini neşre muvaffak olamamıştır.

21- **Mevlânâ Sadıkî**: Şah Abbas'ın hafız-ı kütüblüğü hizmetinde bulunurdu. Çağatay lisanı üzere tertib ettiği Mecma'u'l-Havas namındaki "Tezkire-i Şu'arâ"sı halen kullanılmaktadır. Her iki lisanla Türkî, Farisî nazm inşad etmeye muktedir mahir bir şair idi.

22- **Ebu'l-Feth Bestî**²⁰: Gazneli sultanlarından sultan Mahmud Sebüktekin zamanında yetişen fazıl ve belîğ şairlerden olup Arabî ve Farisî lisanlarındaki şiirleri özellikle;

Ziyadetü'l-mer'i fi dünyahu noksan

mısraıyla başlayan seksen beyitten ibaret hakîmâne kasidesi meşhurdur. Vefatı 430'da Buhara'dadır.

23- **Emir Hüsrev Dehlevî**: Hazret-i Emirin Dehliye nisbeti Maveraünnehr'in Keşî şehri emiri olan pederinin Cengiz belasından kaçıp Dehlî şahı Muhammed Tuflukşah'a iltica eylediği cihetle oğlunun orada yetişmiş olmasından ileri gelmiştir. "Berru'l-Ebrar", "Enîsu'l-Kulûb", "Mir'âtu's-Safâ" gibi hikmetli kasideleri ile 18000 beyitli meşhur "Hamse"si, "Menâkıb-ı Hind", "Tarih-i Dehlî" namlarındaki manzumeleri, musiki ilmî vesaireye dair risaleleri meşhurdur. Şiirlerinden Said Baysenfer tarafından

²⁰. Best, Gazne ile Herat arasında meşhur bir şehirdir.

120.000 beyit kadar cem ettirilebilmiş ve sonraları 2000 beyt daha bulunmuştur. Mürşidi Nizamuddin Hazretlerinin Hazret-i Emir hakkında "Bu Türkün söz sinesi ümit ederim ki ruz-ı cezada bana afv ve inayete sebep olacaktır" dediği meşhurdur.

Şeyh Sa'di-i Şîrâzî: Pirlîği (ihtiyarlığı) halinde özellikle Hind'e gidib Hazret-i Emir ile karşılıklı sohbet etmiş ve şiir söylemiştir. Vefatı 725'de Dehli'dedir.

24- Ebu'l-Kasım Hasan bîn Ahmed Ansarî-i Belhî: Firdevsî-i Tusî'nin Şehnâme'de medh u senasında bulunduğu meşhur şair olub divanı şairlerce makbul sayılmaktadır.

25- Muhammed Salih: Meşhur şair ve fazilet sahibi olan bu zatın eserleri "Şeybânîname" ile Türkçe Leyla ü Mecnun manzumesidir.

26- Müeyyidüddin Hasan Tuğraî Karyomdî: Selçuklu Devletinde tuğraî yani nişancı rutbesine nail olan bu şair-i belîğin nazm ve nesirdeki gücü, özellikle "Lamiyetü'l-Acem" adlı kasidesi meşhurdur. Sultan Mesud tarafından tayin edildiği Musul Valiliğinde iken 518'de vefat etmiştir.

İsimleri aşağıda yazılı şairlerin hal tercümelerinden sarf-ı nazarla yalnız isimlerinin zikriyle iktifâ olundu: Fethî-i Termîzi, Ruhî-i Semerkandî, Husamî-i Havarizmî, Haris-i Mervi, Suzenî-i Semerkandî, Himmetî-i Belhî, Hilâlî-i Semerkandî. Bu zatın Şah ve Derviş ismindeki edebî eseri meşhurdur. Aruzî-i Semerkandî divanından başka "Dastân-ı Vebsî ve

Râmin", "Kitab-ı Çihar-ı Makâl" isimlerinde iki edebî eseri vardır.

Salim Semerkandî Uluğ Beg'in yegâne müsâhiblerinden idi. Burunduk mahlasıyla meşhur Burhaneddin Semerkandî, Kevserî-i Buharî, Emir Yeminuddin Tuğrî Karyomdî'nin oğlu Emir Mahmud, Şeyh Necm, Hâfız-ı Bârî, Mevlânâ Veysî, Mevlânâ Zemânî, Hoca Fasihuddin, Abid Han, Mir Haydar Subuhî, Muhammed Ali Gurbetî, Bedir Çaçî, Rükneddin Kabâî, Hasan Ardeşir, Hoca Abdulmelik Semerkandî, Sâmi, Mevlânâ Bedehşî-i Semerkandî, Muhammed bin Süleyman Kutalmışî, Sehmî-i Buharî, Sehâyî, Mevlânâ Bertilmîşî, Haletî, Hasan Beg, Zevkî, Riyazî-i Semerkandî, Derviş Mansur Sebzevârî, Nigâhî, Mesud Buharî, Binevâ-yı Bedahşânî, Edib Sâbir Termizî, Muhtarî Gaznevî, Ali Şâşî, Ağacî Buharî, Ezherî-i Mervizî, Es'ad Semerkandî, İsmî-i Buharî, Beheştî-i Hisârî, Tekşî Han Havarizmî, Devlet Şah Semerkandî, Mevlânâ Sadık Semerkandî, Yakub Türkmânî ve Yusuf Türkmanî.

Kadın Şairler: Ayşe-i Semerkandî, Azimet Semerkandî, Mihrî, Nurcihan Begüm, Lala Hatun, İsmetî, İffetî ve Duhter-i Kaşgarî vesairedir.

İran'da hükümet kuran Selçuklu Türkleriyle Şamlu, Oymak, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Nadir Şah'ın mensub olduğu Afşar Türkmenlerinden zuhur eden şair ve edibler dahi şiirlerini ve edebî eserlerini sırf Fars lisanı üzere yazmışlardır ki meşhurlarından olan Hilâlî, İsterâbâd'da, Cevzî, İsfahan'da, Zevkî,

Kâşânda, Hasâli, Horasanda, Haletî, Tahran'da neşet etmişlerdir.

Bugün* İran tahtında oturan Mazharuddin Şah'ın babası merhum Nasıruddin Şah'ın mensub oldukları Kaçar kabilesi dahi Türkmen kabilelerinden olduğundan değerli bir şair olan bizzat Şah ile beraber babası ve cedleri dahil oldukları halde bu soylu kabileden neşet eden şairler ve edibler dahi neseben Türk olacakları kayd ve izahdan âzadedir.

* Müellifin yaşadığı dönem. (S.Ö)

TÜRKLERDEN YETİŞEN TIP VE FELSEFE BİLGİNLERİ

1- **Ibn-i Sina:** İsmi Ebu Ali Hüseyin bin Abdullah bin Hüseyin bin Ali bin Sina olup lakabı "Eş-Şeyh", "Er-Reis", "El-Feylesof", Et-Tabib" dır. Meşhur İslâm filozoflarından olan bu dahi, 370 tarihinde Buhara'nın Hartmesen köyünde doğmuş 428'de 58 yaşında olduğu halde Hamedan'da vefat etmiştir. Muhtelif ilimlere dair yazdığı toplam eserleri 119 adede bâliğ olub fûrûat itibarıyla 202'dir. Avrupa bilginleri arasında "Avicenna" ismiyle meşhurdur. Tıp ve hikmete (felsefe) dair olup Latinceye tercüme olunan "Kanun" adlı kitabı bir buçuk, iki asır evveline kadar Avrupa üniversitelerinde okutulmakta idi. Diğer eserlerinden başlıcaları: "Şifa", "Necat", "İşârât", "Kitabu'l-İrsâd", "Kitab-ı Uyûnu'l-Hikme", "Risâle-i Ecrâm-ı Semâviyye", "Füsûl-ı İlâhiyye", "Lisanu'l-Arab", "Levâhıku'l-İnsâf cild 22", "Kitabu'l-Hâsıl ve'l-Mahsûl cild 20" " Risaleti'l-Aletî'r-Rasadiyye," Kitabu'l-İnsaf cild 20" vesâiredir. Birinci telifi "Mecmu" ve son telifi "İşârât"dır. Eser telif etmeye başladığında 21 yaşında imiş. Hakkıyla vâkıf olduğu lisanlar Arapça, Farsça, Türkçe ve Yunanca idi.²¹

21. Faziletleriyle meşhur Hoca Abdulkerim Efendi merhumun 1297 tarihinde "Ibn-i Sina" nın hal tercümesine dair yazdığı eserinde eserlerini saydığı gibi doğduğu yer olan köy dahi bu vesile ile gösterilmiştir. "Hartemesen".

2- **Farabî**: İsmi Muhammed bin Muhammed bin Uzluğ bin Turhan, künyesi Ebu Nasır, doğduğu yer Türkistan'da Fârâb beldesidir. İslâm filozoflarının dahilerinden olup "Muallim-i Sâni" lakabını hâizdir. Aristo'nun felsefî eserlerini Arablar arasında en fazla neşre vasıta olan bu zattır. Eserlerinin çoğu Avrupa lisanlarına tercüme olunmuştur. Musiki ilmînde dahi önemli bir yeri olup "Kanun" ın mücidedir. Muhtelif ilimlere dair yazdığı toplam eserleri 80'e balığ olup meşhurları: "Şerh-i Öklides", "El-Muhtasaru'l-Evsat fi'l-Mantık", "Seyahatü'l-Medine", Füsûsu'l-Hikme", "Medinetü'l-Fâzıla", "İhsâu'l-Ulûm ve't-Tarîf", "Kitabu'n-Nefs", "Kitabu'l-Burhan", "El-Muhtasaru'l-Muciz", "Kitabu'l-Musiki", "Şerh-i Kütüb-i Aristo" vesairedir. Vefatı 339'da Şam'dadır.

3- **Hoca Fahreddin bin Evhadî-i Sebzevârî**: Hikmet, Tıp, Felekiyat, Hey'et, şiirde zamanın tek kişisiydi. Vefatı 868'dedir.

4- **Hakîm Ezrakî-i Mervî**: Hikmet, tıp, şiir ilimlerinde parmakla gösterilmekte idi. Eserlerinin en meşhurları hikmete (felsefe) dair olup Selçuklu sultanlarından Doğanşah namına yazdığı "Sindbâd" ile "Bindbâd" ve tıbbâ dair "Elfiye ve Şelfiye"dir.

5- **Bedreddin Semerkandî**: Meşhur İslâm tabiblerinden olup "Akribezin" unvanlı 49 bölümden oluşan bir kitabı vardır.

6- **Necibuddin Ebu Hâme Semerkandî**: Meşhur İslâm tabiblerinden olup "Kitab-ı Ağdiyeti"

Mariz", "Kitâbu'l-Esbâb ve'l-Alâmât", "Kitâbu'l-Akribetin el-Kebir" gibi tıbbî eserleri meşhurdur.

7- **Ebu Yezid Belhî**: Meşhur İslâm filozof ve tabiblerinden olup eserleri "El-Ahadu'l-Aksâ", "El-İnâbetü an ilelu'd-dünya", "Beyân-ı Vücuhu'l-Hikme" vesairedir.

8- **Abdurrahman el-Hasanu'l-Kattânu'l-Merzevî**: Felsefe, tıp ve matematikçilerin meşhurlarındandır. Eserleri "Kitâbu'r-Ravza fi'l-Ensâb", "Resâil fi't-tıp", "Şenâhetü fi'l-Heve"dir.

9- **Ebu İbrahim Gûrganî**: İslâm tabiblerinin meşhurlarındandır. Eserleri: Ağrazu't-tayyibât", "Zahire-i Havârizmşâhiyye" olup vefatı 531'de Merv'dedir.

10- **Şerif Şerefüddin**: Havarizmden yetişen meşhur İslâm tabiblerindendir. Eserleri: "Yadigâr-ı Tıp", "Hanefiyyü'l-Alâî"dir.

11- **Şerif-i Belhî**: Meşhur İslâm tabib ve şairlerindendir. Mahmud el-Havârizmî, Talha-ı Neseft, Muhammed bin Mesud Gaznevî, Geylan-ı Belhî, Şehîd Hüseyin Belhî dahi meşhur İslâm tabiblerindendir.

12- **Ebu'l-Abbas Ahmed bin Tabib Serahstî**: Meşhur filozof Kindî'nin en meşhur talebesinden ve İslâm Medeniyetinin en büyük hizmetçilerinden biri olan bu zatın 50 parça eseri vardır. Tıbdan başka mantık, felekiyat, cebir de dahi geniş bir bilgiye sahip idi. Eserlerinin başlıcaları "Nüzhetü'n-Nüfus", "El-Medhal

ila Sına'atî'n-Nücûm", "Kitâbu'n-Nefs", "Kitâbu'l-Mesâil", "Kitâbu'l-Aritmâtikî fi'l A'dâd ve'l-Cebir", "Kitâbu'l-Medhal ila Sınâ'atî't-tıb", "Kitâbu'l-celsâ ve'l-Mecâlise" vesâiredir. Vefatı 283'dedir.

**TÜRKLERDEN YETİŞEN NÜCUM
(ASTROLOJİ), HEYET (ASTRONOMİ) VE
MATEMATİK BİLGİNLERİ**

1- **Ebu Ma'ser-i Belhî:** Avrupa ilim adamları arasında "Albumazar" ismiyle meşhurdur. Başlıca heyet ve nücüm ile iştigal ederek "Zic-i Ebi'l-Ma'ser" ünvanıyla gezegenlerin hareketine dair bir cedvel tertib eylemiştir. El-Medhal, El-Müzâkerât, Et-Tabâyi', El-Kirenât Ed-Düvel-ve'l-Milel, El-Akâlim, El-Meselât, Es-Selah, El-Mevâlid, El-Aluf dahi güzel eserlerindendir.

2- **Muhammed bin Musa el-Havârizmî:** Matematik ilmînde özellikle cebirde geniş bir bilgi birikimine sahip kimselerden idi. Köprülü Kütüphânesi'nde mevcut "Kitâb-ı Fahrî" namındaki matematikle ilgili eserinde cebrin en zor meselelerini ele almıştır ki o tarihte Avrupalılar "Cebir ilmî"ne vukufları yok idi. Bundan dolayı cebrin mucidi gibidir. Me'mun'un emriyle Hindlilerin Nücüm ve Heyet ilmî hakkında bilgi ve düşüncelerini "Sind-i Hind" ünvanlı kitabına derc etmiştir. Yunan diline aşina olduğundan zamanına kadar tercüme olunamamış ilmî eserlerden bazılarını tercüme ve tercüme olunanlardan bazılarını tahşiye eylemiştir. Hikmete dair "El-Hikmetü'd-Dahile" ismindeki kitabı meşhur olduğu gibi tıb ilmîne de vakıf idi.

3- **Ahmed bin Kasır Fergâni**: Me'mun devri hey'et alimlerinden olup bu ilme dair yazdığı eseri latinceye tercüme olunmuştur. Vefatı 226 tarihindedir. Sincar sahrasında Nısfu'n-Nehar dairesini almış olan ilim adamları içinde dahil idi. Kitâbu'l-hareketu's-Semâviyye, Cevâmi'u'n-Nucûm isimlerindeki muteber eserlerin müellifidir.

4- **Muhammed bin Muhammed Çağmini**: Seyyid Şerif ve Kadızade-i Rûmî taraflarından şerh olunan "Çağmini" ismindeki hey'et ilmîne dair meşhur olan kitabın müellifidir. Çağmin Maverâünnehr'in bir köyüdür.

5- **Mevlânâ Ali Kuşçu**: Aslen Maverâünnehr'den neşet eden bu zat himayesinde bulunduğu Uluğ Beğ'in vefatından sonra Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerine intisab eden İslâm alim ve filozofların dandır. Eserleri yirmi ilimden bahseden "Mahbûbû'l-Hamâil fi Keşfi'l-Mesâil" ve Fatih namına yazdığı hey'et ilmîne dair "Fethiye" si ile "Meserretü'l-Kulûb" ı, Kâfiye, Şâfiye, Tecrid'e olan şerhleri, sarf ilmîne dair "Unkûdu'z-Zevâhir"i ve meşhur "Vaz'îye" risalesi ile diğer risale ve haşiyeleri meşhurdur. Vefatı 879'dadır.

6- **Şemsüddin Semerkandî**: İslâm matematikçilerinden olup geometriye dair yazdığı "Eşkâlu't-Te'sis" kitabı meşhurdur. Vefatı 600'dedir.

7- **Uluğ Beğ**: Hey'et ve Nucûm alimlerinin büyüklerinden olan bu zatın sarayı alimlerin toplanma yeri olduğu ve Semerkand'da rasadhane inşa ettirdiği tarih kitaplarında geçmektedir. Tertibi olan "Zic-i Elfi" 1665

tarihinde İngiltere'nun Oxford şehrinde tab' olunduğu gibi Avrupa lisanlarının ekserisine dahi tercüme olunmuştur. Vefatı 863'dedir.

8- **Muhammed Hocendî:** Altmış kademe (ayak) yakın Usturlab kullanan bu zat dahi hey'et ve nücûm ilmînin meşhurlarındandır.

9- **Ali İbn-i Macur ile oğlu Ebu'l-Hasan:** Hey'et ilmîne dair "El-Bedi'" ünvanlı kitabın müellifidir. Bunlardan Ebu'l-Hasan; ayın genişlik olarak kenarları daima bir olmadığını keşfettiği gibi yine ay ile ilgili bir hayli malumat beyan eylediği meşhurdur. İbn-i Macur'un kölesi olan Müflihîn de nücûm ilmînde zic tertib edecek kadar terakkî eylediği malumdur.

10- **Abdullah bin Sehlü'l-Ferganî:** Me'mun devrine büyük nam ve şöhret kazandıran hey'et ve matematik ilmînin meşhur şahsiyetlerindendir.

11- **Ebu'r-Reyhan el-Bîruni el-Havârizmî:** İslâm medeniyetinin terakkisine en ziyade hizmet eden ve Hind'e İslâm Medeniyetinin girmesine vasıta olan bu zatın tarih, coğrafya, felekiyyat, hey'et ve nücûma dair 26 parça eseri olub meşhurları: Asâru'l-Bâkiye, Makâlidu'l-Hey'et, Kânun, El-İrşâd fi Ahkâmi'n-Nücûm, İstî'âb fi Tastihî'l-Kürre vesâiredir. Eserlerinin çoğu Avrupalılarca malum ve makbuldur. Vefatı 430'dadır.

12- **Ali Şah Buharî:** Hey'et ve Nücûm ilmînde parmakla gösterilenlerdendir.

13- **Ahmed bin Muhammedu'l-Fergânî**: Heyet ilmî ve geometride geniş bilgi sahibi idi. El-Câmi' ismiyle yazdığı kitabda "Macesti"²² deki meseleleri izah etmiştir. El-Medhal dahi makbul eserlerindendir.

14- **Muhammed bin Muhammed Ömer el-Belhî**: Heyet ilmînde geniş bilgisi olan alimlerdendir ki kendi ismine izafe edilen bir zici vardır. Vefatı 772'dedir.

15- **Gıyaseddin Cemşid**: Uluğ Beğ tarafından 824 tarihinde Semerkand'da tesis olunan meşhur rasadhanenin müdürü olan bu zat dahi önemli matematikçilerden olup meşhur zic'i tamamlamadan vefat etmiştir.

²² Batlamyus'un eseri

TÜRKLERDEN YETİŞEN TARİH VE COGRAFYACILAR

1- **Gıyasuddin Muhammed**: Şöhreti Hondmir'dir. Maverâünnehir tarihçilerinden olan bu zatın başlıca eserleri: Hulâsatu'l-Ahbâr, Ceybü's-Siyer, Mekârim-i Ahlak, Cevâhiru'l-Ahbâr, Me'seru'l-Mülûk, Garâibu'l-Esrâr vesâiredir. Vefatı 942'de Hindistan'dadır.

2- **Muhammed Ferganî**: İslâm tarih yazıcılarının meşhurlarından olan zatın "Tarih-i Taberî" ye yazdığı zeyl tarihçilerce makbul eserlerden sayılmaktadır.

Kasım bin Hüseyin El-Havârizmî dahi bu ilimlerde yetişen ünlü alimlerdenidir.

3- **Hâfız Ebru**: Zübdetü't-Tevârih sahibi olan bu zat Herat'lıdır. Vefatı 834'dedir.

4- **Cemalüddin Ataullah Nişaburî**: Aslı Maverâünnehir'den olan bu zatın eserleri: Ravzatu'l-Ahbâb ile Ali Şir Nevâî namına yazdığı Kitab-ı Tekmilu's-Sinâ'a dır. Vefatı 917'dedir.

5- **Ebu Said Sem'ânî el-Mervizî**: Meşhur tarihçilerdendir. Eserleri: 10 cild Tarih-i Merv, 10 cild Zeyl-i Tarih-i Hatib Bağdâdî, 8 cild Kitab-ı Ensâb olup vefatı 562'dedir.

6- **Ahmed bin et-Tabib Es-Serhî**: Hakkında bilgi tıp alimleri bölümünde geçen bu zatın tarih ve

coğrafyaya dair yazdığı eserler şunlardır: Kitâbu'l-Memâlik ve'l-Mesâlik, Fezâil-i Bağdâd ve Ahbâruhâ, Kitâb-ı Menfa'atu'l-Cibâl, Kitâb-ı Zade'l-Hâfir'dir.

7- **Ali Kuşçu:** Hakkında bilgi matematikçiler bölümünde geçmiştir. Uluğ Beğ'in emriyle yazdığı Çin Seyahatnamesi'nin coğrafya ilminin terakkisine büyük yardımı olduğu gibi yer küresinin boylam ve derecelerinin düzeltilmesine dahi sebep olmuştur.

8- **Abdurrezzak Semerkandî:** Bazı hediyelerle birlikte elçi olarak Şahrüh tarafından Kalkut'a hakimine gönderilen bu zatın yazdığı "Hindistan Seyahatnamesi" dahi coğrafya ilmine pek çok katkısı olmuştur.

9- Meşhur filozof İbn-i Sina'nın el-Memâlik ve Bakâu'l-Arz ve Hey'etü'l-Arz'ı ve hadis hafızı Muhammed İbn-i İsmail Buhârî'nin Tarih-i Kebîr, Evsat ve Esgar isimlerinde üç adet tarihleri ve Hatib Bağdâdî'nin Tarih-i Bağdad'ını ihtisar eden Mesud Buhârî'nin Muhtasar-ı Tarihi-i Bağdadî, Muhammed bin Akil-i Belhî'nin Tarih-i Belhîsi, Nizâmuddin Hervî'nin Tarih-i Timur'u, Termizî'nin Tarih-i Makbul'u ve İbn-i Aslan Havârizmî'nin Tarih-i Havârizm'i ve Ebî Said bin el-Kadî el-Havârizmî'nin Tarih-i Havârizm'i ve İmam Cafer el-Müstağferî es-Semerkandî'nin Tarih-i Semerkand'ı ve es-Selçukî'nin Tarih'i ve Ebî'r-Ruh İsa el-Hervî'nin Tarih-i Herat'ı, Ebu'r-Reyhan Birunî'nin Köprülü Kütüphanesinde mevcut olan Ahvâlü'l-Hind'i ile El-Asâru'l-Bakiye ani'l-Kuruni'l-Haliye ismindeki tarih ve nücum ilmîyle ilgili eserleri ve Muhammed

Belhî'nin Ekâlimü'l-Büldan'ı ve Said-i Semerkandî'nin Tarih-i Tabî'iyye'nin kuşlar bahsine dair önemli Haydar nam eseri, Cengiz Han'ın torunlarından olup Hindistanda hükümet süren Sultan Babür'ün sırf Türkçe olarak yazdığı Baburnamesi ile Havarizm hükümdarlarından Ebu'l-Gazi Bahadır Hanın dahi sırf Türkçe olarak yazdığı tarihi bu ilim dallarında yazılan makbul eserlerdendir.

10- Ebu Cafer Muhammed bin Musa el-Havârizmî: Hakkında bilgi matematikçiler bölümünde geçen bu zat coğrafya ilmünde dahi meşhur ilim adamlarından olup Batlamyus'un kitabını takliden Resmü'l-Arz isimindeki eserinde her beldenin ismi karşısında enlem ve boylam derecelerini göstermiştir.

11- Mir Abdulkerim Buhârî: Buhara alimlerinden olup bu tarafa sefer ederek 1246 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş ve Türkistan ve Afganistan ile ilgili bir tarih yazmıştır ki Mösyö Şifer tarafından Fransızcaya tercüme olunarak 1876 tarihinde Paris'de neşr olunmuştur.